

РЕЛІГІЙНІСТЬ І ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ ПОНЯТЬ

Маріанна Ярошук

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
marianna.yaroshchuk85@gmail.com

У статті представлено результати теоретичного зіставного аналізу феноменів релігійності та духовності, а також емпіричного дослідження концепту «Бог», який слугує основою первинних переживань цих феноменів. Мета статті полягає в теоретико-емпіричному дослідженні понять духовності й релігійності як властивостей особистості, а також визначенні спільного психосемантичного простору для цих понять за допомогою вільного асоціативного експерименту та методу семантичного диференціалу. Запропоновано визначення духовності як особистісний пошук відповідей на питання стосовно життя, смислу, трансцендентних переживань, які не обов'язково походять із релігійних ритуалів чи вірувань певної спільноти. Релігійність тлумачиться як властивість особистості, що передбачає обов'язкове залучення в конкретну релігію на рівні когніцій, емоцій та поведінки. Релігійність також визначається через релігійні орієнтації й релігійне включення в різні життєві контексти. Характеристиками релігійності є ритуальні, інтелектуальні, досвідні, ідеологічні, моральні й культурні виміри. У сучасних дослідженнях підкреслено неузгодженість між релігійними віруваннями, релігійною поведінкою та відчуттям приналежності до спільноти, що значно ускладнює вивчення релігійності як універсальної особистісної риси та потребує виходу на індивідуально-психологічні особливості людини. Визначено асоціативний простір концепту «Бог», що відображає переживання, властиві як релігійності, так і духовності. Асоціативний простір представлено такими основними категоріями, як суб'єкти (творець, усемогутній, володар, батько, дух, спаситель), емоційно-почуттєва сфера (любов, добро, віра) та суспільні й людські цінності (справедливість, правда, допомога, релігія). Визначено конотативні значення досліджуваного концепту та побудовано його психосемантичний простір.

Ключові слова: релігійність, духовність, психосемантичний простір, концепт, асоціативне значення, конотативне значення.

Marianna Yaroshchuk. Religiosity and Spirituality of Personality: A Theoretical and Empirical Comparison of the Concepts. The article deals with the results of theoretical comparative analysis of religiosity and spirituality phenomena, empirical study of the concept «God», the latter being a basis of primary experience of the investigated phenomena. The goal of the research is theoretical and empirical study of the concepts «spirituality» and «religiosity» as individual features as well as defining common psycho-semantic space of the concepts through free word association

test and semantic differential. The author suggested definition of spirituality as an personal search for answers for the question concerning life, sense, transcendental experience that are not necessarily rooted in religious rituals or beliefs of a certain community. Religiosity is understood as an individual feature that envisages the involvement into certain confession on the level of cognitions, emotions, and behavior. Religiosity characterized by ritual, intellectual, experiential, ideological, moral, and cultural dimensions is also determined through religious orientation and immersion in the life contexts. Today's studies admit non-conformity between religious beliefs, religious behavior, on one hand, and sense of being part of a community. This fact impedes the investigation of religiosity as a universal individual feature and requires taking into account human individual and psychological features. One of the results of the study is the definition of the «God» concept's associative space that reflects the experience both religious and spiritual. The associative space is represented by the following main categories: subjects (creator, almighty, owner, father, spirit, savior), emotional and sensual sphere (love, good, faith), and societal and human values (justice, truth, help, religion). Finally, connotative meanings of the investigated concept were defined and its psycho-semantic space was built.

Key words: religiosity, spirituality, psycho-semantic space, concept, associative meaning, connotative meaning.

Марианна Ярошук. Религиозность и духовность: сопоставление понятий.

В статье представлены результаты теоретического сопоставительного анализа феноменов религиозности и духовности, а также эмпирического исследования концепта «Бог», который служит основой для первичных переживаний, лежащих в основе исследуемых феноменов. Цель исследования состоит в теоретико-эмпирическом обосновании понятий религиозности и духовности, а также в определении общего психосемантического их пространства с помощью метода свободного ассоциативного эксперимента и семантического дифференциала. Предлагается определение духовности как личностный поиск ответов на вопросы относительно смысла жизни, трансцендентных переживаний, которые не обязательно связаны с религиозностью, религиозных ритуалов или верований в определенной общности людей. Религиозность определяется как свойство личности, которая принадлежит к определенному религиозному сообществу и постоянно включается в его деятельность на когнитивном, эмоциональном и поведенческом уровнях. Также религиозность определяется через религиозные ориентации. Характеристиками религиозности являются идеологические, моральные, интеллектуальные, культурные, ритуальные измерения. На теоретическом уровне определены противоречия между религиозными верованиями, поведением и чувством принадлежности к религиозному сообществу, что затрудняет исследование религиозности как универсального личностного свойства и предусматривает выход на индивидуально-психологические особенности личности. Определено ассоциативное пространство концепта «Бог», включающее первичные переживания как составляющие двух феноменов – религиозности и духовности. Ассоциативное пространство представлено такими понятиями, как субъекты (спаситель, творец, дух, отец, всевышний, спаситель), эмоционально-чувственная сфера (любовь, добро, вера), общественные и челове-

ческие ценности (справедливость, правда, помощь, религия). Определены коннотативные значения этого концепта и построено его семантическое пространство.

Ключевые слова: религиозность, духовность, психосемантическое пространство, концепт, ассоциативное значение, коннотативное значение.

Постановка наукової проблеми та її значення

Незважаючи на поширення й часте використання термінів «релігійність» і «духовність», а також активізацію наукового інтересу до визначення концептуальних меж цих понять, у науковій літературі досі не відображено розмежування їхнього змісту. Водночас інтелектуалізація сучасного суспільства, зростання високого темпу життя, які гальмують і зменшують рефлексію, пошуки смислу й віднаходження власного місця в глобальному світі погіршують самопочуття та психологічне благополуччя сучасної людини. Відтак зростання інформатизації й технологізації суспільства, з одного боку, та необхідність у такому темпі зберігати особистісний баланс людини – з іншого, зумовлюють актуальність комплексного вивчення таких феноменів, як духовність і релігійність, що можуть забезпечити цей баланс між вимогами суспільного розвитку й необхідністю особистісної зрілості та рефлексивності.

Мета дослідження полягає в теоретико-емпіричному дослідженні понять духовності й релігійності як властивостей особистості, а також визначенні спільного психосемантичного простору для цих понять за допомогою вільного асоціативного експерименту та методу семантичного диференціалу.

Аналіз досліджень із цієї проблеми

На думку Х. Коєніга, духовність – це особистісний пошук відповідей на питання стосовно життя, смислу, трансцендентних переживань, які не обов'язково походять із релігійних ритуалів чи вірувань певної спільноти (King et al., 2013). Релігійність тлумачиться через релігійні орієнтації та релігійне включення в різні життєві контексти. Характеристиками релігійності є ритуальні, інтелектуальні, досвідні, ідеологічні, моральні й культурні виміри (Савчин, 2013). У сучасних дослідженнях підкреслено неузгодженість між релігійними віруваннями, релігійною поведінкою та відчуттям приналежності до спільноти, що значно ускладнює вивчення релігійності як універсальної особистісної риси й потребує виходу на індивідуально-психологічні особливості людини (Abaomi, 2014).

Водночас існує низка досліджень, у яких підкреслено тісний позитивний кореляційний зв'язок між релігійністю, духовністю та психічним здоров'ям особистості (Abaomi, 2014; King et al., 2013; Farias et al., 2013). Так, дослідницька група на чолі з М. Кінгом обстежила

близько 7500 осіб у Великій Британії, зіставляючи показники релігійності та проявів психіатричних симптомів (King et al., 2013). Результати досліджень засвідчили відсутність значущих відмінностей у проявах психічних хвороб у вибірках релігійних і нерелігійних осіб, за винятком алкогольної й наркотичної залежності. Отже, результати проведеного дослідження свідчать про те, що особи з розвинутою релігійністю не демонструють залежності від психотропних речовин.

Результати іншого дослідження осіб із високою релігійністю й духовністю у Великій Британії свідчать про те, що показники тривожності, депресії та безпечної прив'язаності є значно нижчими в осіб із розвинутою духовністю (Farias et al., 2013). Результати індивідуальних бесід із цими особами засвідчили, що в їхньому житті важливе місце належить соціальній підтримці. Отже, можемо говорити про опосередкований вплив духовності на психічне здоров'я осіб.

Незважаючи на наявність досліджень релігійності й духовності, результати цих досліджень часто мають фрагментарний характер, тому Г. Лучетті наголошує на необхідності вивчення прояву різних особистісних рис, якості життя та психологічного благополуччя окремо у вибірках людей із релігійністю й духовністю (Lucchetti, Koenig, Pinsky, Laranjeira, Vallada, 2013).

Інший напрям дослідження стосується зіставного аналізу релігійності та інтелекту. У дослідженнях М. Фаріаса показано, що в студентів переважають негативні асоціації стосовно інтелекту в осіб із розвинутою релігійністю, натомість передбачено, що в релігійних осіб розвинутою буде емоційно-почуттєва сфера (Farias et al., 2013).

У сучасних дослідженнях також ґрунтовно проаналізовано релігійність із позицій теорій самовизначення, очікування, пошукової активності, сакралізації (Abayomi, 2014; Lucchetti et al., 2013). На теоретичному рівні зіставлено поняття релігійності з психічним здоров'ям, психічним благополуччям та інтелектуальними здібностями людини.

На пострадянському просторі релігійність як особистісна властивість досліджено з позиції теорії релігійної мотивації. До таких підходів належать теорії самовизначення, очікування, пошукової активності, сакралізації. Серед українських учених, котрі займаються духовною парадигмою психології, у межах якої вивчається особистість, важливими є праці М. В. Савчина (Савчин, 2013).

Теорія самовизначення розглядає різні ступені інтегрованості релігії в структуру особистості. Звідси існують гіпотези про зв'язки релігійності з психологічним благополуччям та різними особистісними

рисами. Теорія очікування пояснює мотивацію як оцінку людиною ймовірності досягнення цілі, виходячи з власних можливостей і ситуації. Релігія формулює власні варіанти оцінки цілей, контекстів та прогнозування успіху. Теорія пошукової активності розглядає релігію як спробу знайти відповідні на езистенційні питання. Пошук смислу визначається як провідна мотивація релігії. У межах теорії пошуку смислу часто розмежовують ритуальні й символічні вірування. У концепції сакралізації релігійність і духовність поєднуються. Крізь призму цієї теорії визначається, що будь-яка релігійна ціль може одночасно бути духовною. Важливо також зауважити, що релігійна мотивація не є однорідною. Так, у релігійної людини може існувати різна палітра мотивів.

Особливе місце серед досліджень релігійності посідають праці з визначення структурних компонентів релігійності. Результати факторного аналізу дали змогу вченим установити такі компоненти структурної моделі релігійності: знання про певну релігію, емоції (емоційні переживання стосовно приналежності до певної релігії) та поведінка як активна участь чи конкретна релігійна поведінка в певному життєвому контексті (Farias et al., 2013).

У сучасних розвідках також розглядають вплив генетичних факторів на розвиток релігійності особистості (Abayomi, 2014). У дослідженнях близнюків показано, що від 12 до 44 % релігійність визначається спадковістю.

Отже, результати теоретичного аналізу літератури дали змогу розглянути духовність і релігійність як пов'язані, але водночас не ідентичні феномени. Духовність передбачає трансцендентність, яка не обов'язково передбачає приналежність до певної релігії, тоді як релігійність містить обов'язкове залучення особистості до конкретної релігії на рівні когніцій, емоцій та поведінки. Ми розглядаємо духовність як вищий моральний зразок, до якого прагне особистість, орієнтуючись на вищі божественні цінності та яка визначає психологічну зрілість особистості.

Для емпіричного дослідження релігійності й духовності нами обрано концепт «Бог», оскільки він утілює особливі переживання, цінності та прагнення до морального Абсолюту, які притаманні як духовній, так і релігійній особистості.

Перебіг емпіричного дослідження

У дослідженні взяло участь 356 осіб (студенти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та Кременецької обласної

гуманітарно-педагогічної академії ім. Т. Г. Шевченка) віком від 20 до 26 років. У процесі роботи використано психосемантичний інструментарій у вигляді прямого асоціативного експерименту та методу семантичного диференціалу. Я зазначає Л. В. Засекіна, саме ці методи дають змогу визначити не лише вербальне ядро концепту, а й вийти на глибинні переживання, асоціації та конотації, які також входять до обсягу концепту (Засекіна, Засекін, 2008).

У дослідженні студентам пропонувалося слово-стимул «Бог» і потрібно було написати реакцію, яка першою спадає на думку, коли вони почують це слово. Також запропоновано класичну шкалу семантичного диференціалу Ч. Осгуда, яка вимірює конотативне значення відповідно до трьох факторів, таких як оцінка, сила, активність. Відповідно до результатів психосемантичного дослідження визначали простір концепту «Бог», який, на нашу думку, установлює первинні базові переживання, що покладені в основі як духовності, так і релігійності особистості.

Асоціативний простір концепту «Бог» відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Асоціативний простір концепту «Бог» як первинні переживання релігійності й духовності особистості

Категорія	Асоціація
Суб'єкти	Творець (42), всемогутній (21), володар (5), батько (5), дух (5), спаситель (5)
Емоційно-почуттєва сфера	Любов (31), віра (28), надія (5), добро (5)
Цінності	Справедливість (27), правда (14), допомога (17), релігія (7)

Як видно з таблиці, частотні асоціації, які запропоновані студентами, розподіляються за такими основними категоріями, як суб'єкти, емоційно-почуттєва сфера й суспільні та людські цінності. Отже, концепт «Бог» пов'язується як із духовністю, так і з релігійністю особистості. Водночас помічаємо, що досліджувані не вкладають у нього зміст, який визначено в структурних компонентах феномену релігійності. Так, серед асоціацій відсутні слова, що позначають знання чи коректну поведінку, а також концепт не пов'язується з психологічним благополуччям, психічним здоров'ям чи інтелектуальністю, як визначено в ході теоретичного аналізу. Водночас помічаємо складові частини емоційно-почуттєвої сфери, що узгоджується з отриманими даними в сучасних дослідженнях про від'ємні зв'язки інтелектуальних здібностей та релігійності й позитивні зв'язки з почуттями.

Як зазначено вище, психологічне благополуччя зіставляється з релігійністю опосередковано, через наявність потужної соціальної підтримки осіб із високосформованою релігійністю. У нашому дослідженні немає асоціацій, які б виражали соціальну підтримку, сам концепт «Бог» володіє достатнім ресурсом для надання такої підтримки й допомоги.

Наступний крок нашого дослідження – визначення психосемантичного простору концепту «Бог» відповідно до конотативних значень, які надали досліджувані цьому концепту.

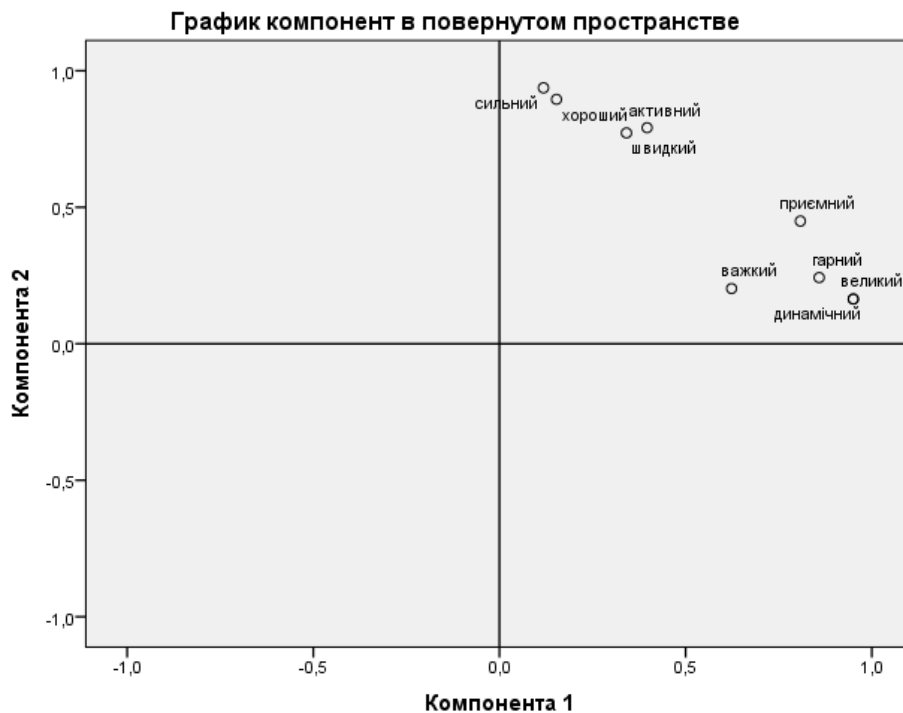

Рис. 1. Конотативні значення концепту «Бог» у студентів

Як видно з рисунка, конотативні значення, запропоновані студентами, для концепту «Бог» мають яскраво виражений позитивний полюс за всіма факторами (оцінка, активність і сила). Найбільш вираженим полюсом є ознака *великий* зі шкали *оцінка*, та *сильний* зі шкали *сила*.

Отже, узагальнюючи результати психосемантичного дослідження концепту «Бог», який охоплює первинні переживання, спільні для духовності й релігійності особистості, можемо дійти **висновків** про провідні характеристики цього простору. Вони полягають у наявності асоціацій зі сфери суб'єктів, емоцій, почуттів та цінностей, а також позитивних конотативних значень за факторами оцінки й сили. **Перспективним** вважаємо подальше дослідження релігійності особистості в контексті інтелектуальної та емоційної сфер особистості.

Література

1. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 187 с.
2. Савчин М. В. Духовна парадигма психології : монографія / М. В. Савчин. – Київ : Академвидав, 2013. – 252 с.
3. Abayomi O. Still on religiosity and alcohol use / O. Abayomi. – *Rev Bras Psiquiatr*, 2014. – 36. – P. 360–361.
4. Religious beliefs and alcohol control policies / G. Lucchetti, H. G. Koenig, I. Pinsky [at al] // Brazilian nationwide study *Rev Bras Psiquiatr*. – 2014. – 36. – 4–10.
5. Bebbington P. Religion, spirituality and mental health: results from a national study of English households / M. King, L. Marston, S. Mc Manus [at al] // *British Journal of Psychiatry*. – 2013. – 202. – P. 68–73.
6. Koenig H. G. Handbook of religion and health / H. G. Koenig, M. E. McCullough, D. B. Larson. – New York : Oxford University Press, 2001. – P. 387.
7. Spiritual and religious beliefs as risk factors for the onset of major depression: an international cohort study / B. Leurent, I. Nazareth, J. Bellon-Saameno [at al] // *Psychological Medicine*. – 2013. – 43. – P. 2109–2120.
8. Farias M. Unusual but sound minds: mental health indicators in spiritual individuals / M. Farias, R. Underwood, G. Claridge // *British Journal of Psychology*. – 2013. – 104. – P. 364–368.

References

1. Zasiakina, L. V., Zasiakin, S.V. Psycholinguistic diagnostics [Psycholinguistic diagnostics] (2008). Lutsk : RVV «Vezha» Lesya Ukrainka National University. 187 p.
2. Savchin, M. V. Duchovna paradigma psihologii [Spiritual paradigm of psychology] (2013). Kyiv : Academvudav. 252 p.
3. Abayomi O. (2014). Still on religiosity and alcohol use. *Rev Bras Psiquiatr*, 36, 360–361.
4. Lucchetti, G., Koenig, H. G., Pinsky, I., Laranjeira, R., Vallada, H. Religious beliefs and alcohol control policies: a Brazilian nationwide study (2014). *Rev Bras Psiquiatr*, 36, 4–10.
5. King, M, Marston, L, Mc Manus, S, Brugha, T, Meltzer, H, Bebbington, P. (2013). Religion, spirituality and mental health: results from a national study of English households. *British Journal of Psychiatry*, 202, 68–73.
6. Koenig, H. G, McCullough, M. E, Larson, D. B. (2001). Handbook of religion and health. New York : Oxford University Press. 387.
7. Leurent, B., Nazareth, I., Bellon-Saameno, J., Geerlings, M. I., Maarros, H., Saldivia, S. (2013) Spiritual and religious beliefs as risk factors for the onset of major depression: an international cohort study. *Psychological Medicine*, 43, 2109–2120.
8. Farias, M., Underwood R., Claridge G. Unusual but sound minds: mental health indicators in spiritual individuals (2013). *British Journal of Psychology*, 104, 364–368.

Received: 16.05.2018

Accepted: 01.06.2018